

Уна Поповић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 1 SPINOZA
111.3
11

DOI: 10.19090/gff.v49i1.2519
orcid.org/0000-0002-3024-1345
Originalni naučni rad

СПИНОЗИНА ДЕФИНИЦИЈА СУПСТАНЦИЈЕ

У овом раду бавићемо се Спинозином дефиницијом супстанције, као нарочито важним местом његовог филозофског система. Најпре ћемо представити методолошки смисао и улогу дефиниције супстанције у Спинозиној мисли, а потом ћемо подобније анализирати сва три аспекта дефиниције; онтолошки, епистемолошки и логички. Особености Спинозине дефиниције супстанције представимо указујући на одступања од Декартове дефиниције супстанције и средњовековног филозофског наслеђа. Идеју супстанције, на основу које се формулише дефиниција супстанције, Спиноза проглашава за најважнију међу истинитим идејама, стога што она може да постане узор исправном сазнању и ваљаном сазнајном поступању. Овај методолошки примат идеје супстанције очитује се и у самој дефиницији, односно у поретку три њена аспекта који показују не само шта супстанција јесте, већ и како (о њој) треба мислити. На тај начин анализа дефиниције супстанције повратно потврђује њен методолошки значај.

Кључне речи: Спиноза, супстанција, дефиниција, метод, метафизика.

УВОД

Спинозина (Baruch de Spinoza) дефиниција супстанције није било каква дефиниција: она се по значају издваја спрам осталих дефиниција које Спиноза нуди, те има нарочито место и улогу у изградњи његовог филозофског система. Нешто слободније могло би се рећи да ова дефиниција у малом представља све што Спиноза тврди целином своје мисли. Као таква, она је нарочито интересантна како у погледу на Спинозин систем уже гледано, тако и у погледу на опште тенденције развоја нововековне филозофије.

Сходно томе да ова дефиниција представља срж Спинозине мисли,

---

* unapopovic@ff.uns.ac.rs

она, сматрамо, даје и кључ њеног разумевања. У разматрањима која следе представићемо смисао и улогу Спинозине дефиниције супстанције, преваходно наглашавајући њен методолошки значај. Потом ћемо понудити основну анализу дефиниције супстанције, а према три њена централна фокуса – онтолошком, епистемолошком и логичком.

МЕТОДОЛОШКА ФУНКЦИЈА ДЕФИНИЦИЈЕ СУПСТИТУЦИЈЕ

Разматрање Спинозине дефиниције супстанције започињемо краћим освртом на основне одлике Спинозиног разумевања дефиниције као такве, те указивањем на особену улогу коју дефиниција супстанције игра у Спинозином филозофском систему, изложеном у његовом централном делу *Етика*.

Спинозина *Етика* писана је методски освешћено, што Спиноза наглашава и у поднаслову дела: *more geometrico demonstrata*. Гласовити метод унутрашње организације овог дела призива Еуклидове *Елементе*, те Спиноза започиње навођењем основних дефиниција, а потом и аксиома и постулата, на основу којих даље нуди аргументе и извођења. Овакав поступак понавља се кроз цело дело, са циљем да се тако обезбеди ригорозност доказивања на начин својствен математици (геометрији) – у форми нужно важећих дедукција (Роровић, 2013: 32–34). Чини се да је Спинозина намера да целокупну *Етику* постави као јединствен ланац повезаних дедуктивних закључивања, односно као један комплексни дедуктивни доказ састављен од веома много мањих таквих доказа. Такав ланац доказа подразумева да се докази ослањају једни на друге, односно да важење потоњих претпоставља важење претходећих, при чему би први докази били носиоци целине система.

У овако постављеном контексту дефиниције имају нарочито важну улогу, јер оне одређују тачан смисао појмова који ће се налазити у доказима; стога Спиноза њима и почиње своје излагање. Прве дефиниције тако су и најзначајније јер се тичу основних и најважнијих појмова - појмова који ће се непосредно користити или имплицитно подразумевати у свим осталим дефиницијама, али и у доказима. Спинозина дефиниција супстанције је управо један од тих основних појмова, и њу Спиноза наводи већ на првој страни свог централног дела.

Спинозино разумевање дефиниције као такве, међутим, има методолошки смисао. Најпре, Спиноза одбацује све врсте дефиниција познатих у тадашњој логици сем *реалних дефиниција*; дакле, дефиниција не

може бити стипулативна, релативна, ни номинална (Lin, 2019: 7–8). За Спинозу се дефиниција не тиче просто утврђивања тачног значења речи коју дефинишемо и начина на који ту реч користимо. Напротив, дефиниција се тиче *суштине ствари* на коју реч реферира, а њен задатак је да експлицира ту суштину (Spinoza, 1970: 9). Утврђивање значења речи која се дефинише паразитира на примарној функцији излагања суштине, па Спиноза захтева да речи користимо у дефинисаним значењима *стoga што* она изражавају суштину ствари на коју речи упућују (LeBuffe, 2023: 37–39).

Тежиште дефинисања се, према томе, помера на епистемолошку страну: кључно питање је на који начин можемо разумети суштину неке ствари, а како бисмо је речима изразили и понудили дефиницију? Не улазећи подробније у Спинозину теорију сазнања, за шта би било потребно значајно обимније разматрање, важно је истаћи да у овом погледу Спиноза, исто као и његови савременици, полази од основних градивних јединица свести, такозваних идеја. Позиција епистемичког субјекта у нововековној мисли ограничена је управо на идеје и њихове садржаје, без могућности да се границе духа пређу и да се успостави традиционално поређење мисли и ствари, а истина установи по моделу *adequatio rei et intellectus*. Отуда епистемички субјект у дефинисању такође мора да пође од сопствених мисли (идеја) и да међу њима нађе ону која изражава суштину ствари, те да на основу ње понуди дефиницију.

Тако је дефиниција у првом реду израз суштине ствари, а секундарно експликација (садржаја) идеје којом се та суштину ствари захвата и разуме (Lord, 2010: 18–19). Кључни проблем у овако постављеном оквиру је како да знамо да је идеја на основу које образујемо дефиницију истинита, односно да она заиста изражава суштину ствари (Allison, 2022: 37–38)? Наведено питање једнако је питању како уопште можемо знати да је било која наша идеја истинита и да је знање начелно могуће? Како је поменуто, разматрање саме ствари независно од наших мисли је искључено, те се одговор на ова питања мора наћи унутар самих идеја.

Другим речима, унутар богатог инвентара идеја у сопственом духу епистемички субјект мора наћи не само оне идеје које изражавају суштину ствари, него оне идеје које то чине на несумњив и непорецив начин. Свакако, такве квалитете не поседују све наше идеје; међутим, уколико нађемо један такав случај, њега можемо употребити као огледно место на основу ког ћемо установити начело исправности за сваку нашу идеју. Једном успостављено начело епистемичке исправности може се даље употребити у методске сврхе, као показатељ *како треба мислити* у сваком поједином случају. У том духу

Спиноза и објашњава шта је метод: „сазнати шта је истинита идеја, одвајајући ову од осталих представа и испитујући њену природу, како бисмо тиме упознали нашу моћ сазнања, и тако подстакли дух да по овој норми сазна све оно што се има сазнати” (Spinoza, 1956: 30–31).

И ту долазимо до нарочите методолошке улоге дефиниције супстанције у Спинозиној филозофији. Дефиниција супстанције, наиме, изражава управо такву једну идеју – идеју која је очевидно истинита, тако да може постати норма за исправно сазнање. Штавише, између свих идеја које имају овакве квалитете Спиноза издваја управо идеју супстанције као одликовану идеју тог типа, те каже да је најбољи метод онај који „показује како треба управљати дух према норми дате идеје најсавршенијег Бића” (Spinoza, 1956: 31). У разлоге због којих Спиноза управо идеју супстанције бира за окосницу најбољег метода овом приликом не можемо улазити (Роровић, 2002: 217–218); у коначници, ти разлози би требало да буду очигледни из саме дефиниције супстанције, увидом нашег ума у идеју коју та дефиниција изражава. За сада је довољно приметити да Спиноза проглашава идеју супстанције, тј. идеју најсавршенијег бића за истиниту *по себи*, извесну и самоочигледну као такву. Чињеница да просечни читалац *Етике* не мора да се сложи са наведеним за Спинозу значи само то да такав читалац није довољно добро промислио идеју супстанције у сопственом духу (Lin, 2019: 10-11). Сходно томе, дефиниција супстанције би требало да помогне читаоцу у таквом подухвату, тако да оно што је самоочигледно и истинито *по себи* постане истинито и самоочигледно и *за нас*.

Другим речима, идеја супстанције је одликовани пример истините идеје, такав који представља еталон за проверу истинитости свих наших идеја и истовремено узор којим би требало да се руководимо у сазнању. Дефиниција супстанције као израз такве идеје, стога, има нарочит методолошки смисао и значај: према читаоцу, она представља посредника за увид у идеју супстанције у његовом сопственом духу, са свим методолошким последицама које су претходно описане. У погледу на саму организацију Спинозиног филозофског система, она представља окосницу не само у погледу садржаја који сва даља извођења претпостављају, већ и у погледу тога *како мислити*. При томе, комплексни односи саме ствари, идеје ствари у нашем духу и језика којим ту идеју изражавамо и саопштавамо не измичу Спинозиној пажњи; напротив, о исправном поретку тих односа он сведочи непосредно, самом формулацијом дефиниције. Стога се сада okreћемо самој дефиницији и њеној структури, чијом анализом ћемо подробније представити и ове односе.

АНАЛИЗА ДЕФИНИЦИЈЕ СУПСТИТУЦИЈЕ

Спинозина дефиниција супстанције гласи: „Под супстанцијом разумем оно што у себи јесте и помоћу себе се схвата; то јест, оно чијем појму није потребан појам друге ствари, од кога мора бити образован” (Spinoza, 1970: 3). Како видимо, дефиниција супстанције може се разложити на три међусобно повезана, али ипак значајно различита аспекта: 1) *онтолошки*: супстанција је оно што у себи јесте; 2) *епистемолошки*: супстанција је оно што се помоћу себе схвата; и 3) *логички*: супстанција је оно чији се појам не образује од других појмова. Карактеристична одлика ове дефиниције је да се у сва три њена аспекта тврди аутореференцијалност супстанције; супстанција је прва и самодовољна у сва три наведена погледа. При томе, онтолошки и епистемолошки аспект изражени су афирмативно, док је логички аспект изражен у негативној формулацији. Размотримо сваки од ових елемената дефиниције.

Онтолошки аспект дефиниције. Када је реч о онтолошком аспекту дефиниције, појашњењу шта супстанција заправо *јесте*, Спинозина дефиниција је можда и најјаснија и најједноставнија за разумевање. Разлог томе је вековна традиција сличних формулација везаних за онтолошки прво биће; примера ради, средњовековна мисао Бога разуме као онтолошки независног, а његова створења као онтолошки зависна. Спинозина супстанција је други назив за Бога, па тако теза да је супстанција оно што јесте у/по себи не изненађује. Међутим, супстанција је други назив и за природу, те у том смислу денотација овог појма не обухвата само Бога, већ дословно свако биће, укључујући ту и онтолошки зависна бића. Привидна недоследност разрешава се тезом да онтолошки зависна бића нису бића у/по себи, већ су то *модуси* супстанције - њена *коначна стања*.

Онтолошки аспект дефиниције појашњава се управо у разлици супстанције и модуса: модуси своје биће имају *по другом*, односно по супстанцији чији су модуси. Иако их наш разум захвата као засебна и индивидуална бића, модуси то заправо нису; они су сама супстанција у неком од њених одређених стања. Наведено показује да Спинозин појам супстанције носи извесне трагове средњовековне традиције, али такође да исту и значајно мења уводећи гласовити *иманентистички принцип*. Наиме, за разлику од традиције, где се онтолошки независно биће третира као засебан ентитет у односу на бића која су од њега онтолошки зависна, код

Спинозе су супстанција и модуси једно те исто биће сагледано на два различита начина (Lin, 2019: 16; Schnepf, 2011: 42).

Наведено показује још једну значајну промену у односу на традицију; промену у употреби самог појма супстанције. За средњовековну традицију, која је у том погледу пратила Аристотелов *Органон*, појам супстанције има два кључна значења: најпре, супстанција је увек *конкретно индивидуално биће*, а потом, супстанција је оно што се у логичком смислу *не може третирати као предикат*. Како видимо, Спинозина супстанција несумњиво реферира на конкретно појединачно биће – Бога (односно природу). Међутим, ту се домаћај традиционалних конотација исцрпљује: оно што је традиција разумела као конкретна индивидуална бића и што се у свакодневном разумевању тако захвата, за Спинозу постају модуси супстанције (Allison, 2022: 46–47).

Спиноза није извор ове промене у употреби појма супстанције; он у том погледу прати Декарта (Rene Descartes), који је традиционалне појмове-окоснице метафизике *esse*, *essentia* и *substantia* заменио тријадом *супстанција*, *атрибут* и *модус* (Garrett, 2003: 22). Отуда се Спинозина дефиниција супстанције мора разумети сходно претходећој Декартовој дефиницији: „Под супстанцијом можемо разумијевати само ствар, која тако постоји, да јој за постојање није потребна никаква друга ствар” (Dekart, 1951: 84).

На први поглед, Декартова и Спинозина дефиниција тврде исто – онтолошку самодовољност супстанције. Ипак, иако Декарт на истом месту тврди да дефиницији супстанције у строгом смислу одговара само Бог, он ипак допушта употребу тог појма и за бића која су од Бога онтолошки зависна: „Зато назив супстанција не пристаје богу и другима у истом значењу (...) не може се разговоријетно уочити никакво значење тог назива, које би било заједничко богу и створовима” (Dekart, 1951: 84). При томе под супстанцијама у неправом смислу Декарт не мисли на конкретна индивидуална бића, већ на тзв. коначне супстанције – *res cogitans* и *res extensa*. Тако код Декарта имамо очигледну непрецизност на коју Спиноза не пристаје: употребу појма супстанција у значењу супротном дефиницији тог појма (Carriero, 2002: 43). Управо због тога Спиноза ће оформити трипартитну дефиницију супстанције – такву која ће онемогућити било какву вишезначност овог појма и посредно указати на узроке Декартових пропуста.

Ако на тренутак оставимо по страни друга два аспекта Спинозине дефиниције и фокусирамо се само на поређење њеног онтолошког аспекта са

Декартовом дефиницијом, можемо уочити још једну значајну разлику. Наиме, Спинозина теза да је супстанција *оно што у себи јесте* се наслања на претходно дату дефиницију тога шта је *узрок по себи (causa sui)*; иначе прву дефиницију у *Етици*. У Декартовој дефиницији, међутим, појам узрока (а самим тим и појам *causa sui*) изостаје упркос вековној навици да се одређење супстанције као *causa sui* приписује управо Декарту (Lin, 2019: 20). Да није реч само о појмовној непрецизности сведочи значај који појам узрока има у нововековној физици, а чији је Декарт један од главних пропонената.

Наиме, заснивање нове науке започиње напорима да се физика еманципује од метафизике. То се посебно односи на наслеђени појмовни регистар који је у много случајева, а нарочито у погледу појма узрока, спајао метафизичко и физичко. Тако традиција познаје *causa formalis*, *causa finalis*, *causa efficiens* и *causa materialis* који се једнако тичу онтолошког устројства и физичке актуалности сваког бића, док се физика модерних организује око редукованог појма узрока сведеног на узрочно-последичне односе материјалних честица у сударима. Иако ће међу модерним физичарима управо Декарт тврдити да се физика мора утемељити у метафизици, ово утемељење он не спроводи путем појма узрока, који оставља у физичком наративу, већ га остварује преко појма материје као *res extensa*. Насупрот томе, Спиноза инсистира на уписивању појма узрока у конотације појма супстанције – дакле, у метафизички наратив, и то у рефлексивној форми *узрока себе самог* (Garrett, 2003: 24; Allison, 2022: 68–69). Штавише, појам узрока, тј. однос узрока и последице, биће полигон на ком ће Спиноза доказивати да не може бити више од једне супстанције (Bennet, 1984: 60; Viljanen, 2009: 74–75).

Епистемолошки аспект дефиниције. Епистемолошки аспект Спинозине дефиниције супстанције представља први очигледни искорак у односу на Декартову дефиницију – и то како у погледу саме формулације, тако и у садржинском смислу. Како смо видели, Спиноза каже да се *супстанција разуме по себи*; у негативној формулацији, исто се може исказати тврдњом да за разумевање супстанције није потребно ништа друго до саме супстанције. У овом погледу, међутим, Спиноза насупа директно против Декарта који тврди: „Ипак се супстанција не може замијетити само по томе, што је она ствар, која постоји, јер то само по себи не може дјеловати на нас. Лако је међутим спознајемо по било којем њезину атрибуту на темељу оног опћег суда, да *ништа* нема никаквих атрибута нити икаквих својстава или квалитета” (Dekart, 1951: 85).

Другим речима, Декарт тврди да само *јесте*, као такво, не можемо ни

захватити ни разумети; у основи Декартовог става је опрез да би се у супротном тврдила могућност потпуног спознања Бога као чистог и пуног *јесте*. Отуда Декарт захтева посредника у виду атрибута: оно што заправо захватамо умом и у шта се осведочавамо је *атрибут супстанције* (мишљење или протежност), а на основу таквог увида закључујемо да атрибут припада некој супстанцији, јер атрибут не може бити атрибут ничега (Dekart, 1951: 85). Наше знање о постојању супстанције је, дакле, посредно и задобијено закључивањем на основу непосредног увида у постојање атрибута; најзначајнији пример оваквог закључивања Декарт даје у *Медитацијама*, у прелазу са *Cogito sum* на *res cogitans* (Descartes, 1993: 52).

За разлику од тога, Спиноза тврди да је увид у оно што по себи јесте могућ – и то непосредно. Дакле, Спиноза противно већем делу традиције изричито тврди да је могуће разумом спознати Бога. Наравно, Спинозин Бог је супстанција или природа и као такав је иманентан, а не трансцендентан свету, услед чега је и његова спознатљивост скоро па тривијална. Уколико је супстанција/Бог једино што јесте, а све друго што јесте је само коначно и ограничено стање те супстанције, следи да је сазнање Бога/супстанције нужно могуће. Другим речима, свако сазнање је, у коначном, сазнање супстанције, јер је било који предмет сазнања заправо неки модус супстанције; сазнајући модус ми сазнајемо супстанцију (Allison, 2022: 45).

Међутим, у дефиницији супстанције Спиноза каже и више од тога: он тврди да је сазнање супстанције могуће *непосредно*, односно да се супстанција сазнаје *по себи* – без обзира на то што се она увек са-сазнаје и када је реч о модусима. Из наведених онтолошких разлога ово тврђење је истовремено и оправдање услова могућности сазнања модуса: модусе, као модусе *супстанције*, не би ни било могуће сазнати да није могуће сазнање супстанције као такве. Спиноза ипак не тврди да је Бога/супстанцију могуће сазнати без остатка и у потпуности; такво тврђење не би ни било могуће бранити сходно чињеници да је и људски разум модус супстанције, ограничен и коначан како по својој природи, тако и по својим домаћајима.

Немогућност потпуног сазнања супстанције људским умом оличена је у тези да супстанција, као бесконачна, има бесконачно много атрибута, од којих су људском уму спознатљива само два – мишљење и протежност. Атрибути као такви одговарају бесконачној природи супстанције: условно речено, сваки од њих даје једну јединствену перспективу, али свака од тих перспектива захвата супстанцију у целини. У том смислу могуће је закључити да је захват мишљења и протежности сасвим довољан да би се супстанција разумела *по себи*, и то сходно сопственој суштини; истовремено,

такво разумевање супстанције не исцрпљује сву пунину њеног бића.

Разлика између Спинозе и Декарта је разлика у приступу, и Спиноза је јасно оличава у поретку који успоставља унутар своје дефиниције истичући прво онтолошки, а тек потом епистемолошки аспект. Како смо видели, Декарт поступа супротно томе и инсистира на епистемолошком осведочењу из ког се затим закључује на онтолошки статус. Иако Спиноза не сведочи о томе како је дошао до закључака које излаже у *Етици*, посредно би се могло извести да он Декарту прећутно приговара управо то што остаје веран сазнању и занемарује биће. Спинозин могући приговор Декарту би био следећи: када се већ једном дошло до увида у атрибут и до на том увиду изведеног закључка о постојању супстанције, потребно је начинити још један корак – напустити перспективу атрибута и заузети позицију онога на шта атрибут указује, па отуда повратно сагледати како сам атрибут, тако и све остало што се открива.

Другим речима, ако останемо на примату епистемичке позиције, у коначници морамо закључити на коначност атрибута, а тиме и на коначност кроз атрибут сагледане супстанције. Међутим, та коначност не тиче се самих атрибута и супстанције, већ наше епистемичке позиције, која је коначна јер смо ми (наш дух) коначни (модуси супстанције). Ако се, пак, одлучимо за примат онтолошке позиције, заобилазимо ограничену перспективу и све сагледавамо *sub speciae aeternitatis*, у виду бесконачности. Отуда се показује не само да су супстанција и атрибут преко кога смо је захватили бесконачни, већ и да бесконачна супстанција мора имати бесконачно много атрибута, без обзира на то што нашем уму нису сви дати на увид. Чињеница да је такав мисаони поступак могућ за Спинозу је доказ по себи да је он и исправан.

Логички аспект дефиниције. Напокон, долазимо до трећег и најинтригантнијег аспекта Спинозине дефиниције. Овде се ради о непосредном одговору на поменуто Декартово допуштање двоструке употребе истог појма супстанције, једном у строгом смислу и у референцији на Бога, а потом и у неправом смислу и у референцији на две коначне супстанције. За Спинозу недопустива вишезначност и унутрашња противречност Декартовог појма супстанције свакако има и методолошке последице: ако појам супстанције треба да као основни појам носи целокупну зграду знања, он мора бити савршено јасно одређен и чврсто постављен.

Другим речима, ако се ствар посматра логички, ово би морао бити појам који се не може одредити другим појмовима; у супротном бисмо тврдили да постоје појмови који су јаснији и фундаменталнији од појма

супстанције. У том смислу трећи аспект дефиниције кореспондира средњовековној концепцији *primum cognitum*, појмова који у појмовној хијерархији заузимају положај сличан оном који аксиоми заузимају у хијерархији исказа. У питању су појмови који имају епистемички, а тиме и логички примат: они су неопходни за разумевање и образовање свих осталих појмова, јер учествују у њиховом значењу; типичан и најзначајнији пример је појам *esse*. Такви појмови се нетематски захватају са другим појмовима, али их обезбеђују. Следствено, они се као такви не могу разумети (и образовати) од других појмова, већ искључиво сами по себи.

У случају Спинозине дефиниције супстанције изнова се ради о очувању изложеног поретка: примарно је онтолошко значење, потом епистемолошко, а логичко је последње у низу. Дакле, појам супстанције мора бити први међу појмовима јер означава прво (и једино) биће. Исто тако, појам супстанције мора бити први међу појмовима јер се супстанција разуме по себи – а не по другом, док разумевање свега другог претпоставља разумевање супстанције. Слободније речено, појам супстанције образује се из увида у саму супстанцију – увида који се не може избећи јер ништа друго сем супстанције и не постоји. Отуда је појам супстанције несумњиви кандидат за *primum cognitum* не само епистемички, већ и логички гледано: ни један појам се не може образовати без имплицитног подразумевања појма супстанције, али образовање појма супстанције као таквог не претпоставља друге појмове и њихова значења.

Трећи аспект дефиниције, међутим, има још једну значајну и занимљиву страну. Пошто се овде ради о односу између појмова, тј. о могућности да се неки појмови образују уз помоћ других појмова, Спиноза заправо говори о могућности дефинисања појма супстанције. И ту наилазимо на проблем: са једне стране, он непосредно тврди да одређење појма супстанције преко других појмова (тј. дефинисање) није могуће, док са друге стране то тврђење износи у понуђеној дефиницији супстанције. Проблем је, међутим, само привидан и појављује се ако ствар посматрамо из перспективе логике, подређујући јој онтолошку перспективу. Спиноза несумњиво даје дефиницију супстанције, али он то чини на основу већ постојеће *идеје супстанције*, задобијене на основу увида у *суштину ствари* – у саму супстанцију. Понуђена дефиниција је експликација идеје о самој ствари; тек на основу тога она служи установљавању смисла и значења појма (Bennett, 1984: 60). Сам појам је образован полазећи од супстанције као такве, а путем увида у њену суштину – не од других појмова.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У претходним разматрањима укратко смо осветлили методолошки смисао и улогу Спинозине дефиниције супстанције, а потом изложили и основну анализу њених конститутивних елемената. Сада је потребно додатно повезати структуру дефиниције супстанције, начин на који је Спиноза одређује и њену методолошку улогу. Тако ће, сматрамо, биће потврђен и кључни значај методолошке функције ове дефиниције.

Како смо видели, у односу на Декартову дефиницију супстанције Спинозина дефиниција има два додатна аспекта – *епистемолошки* и *логички*. Разлог томе је, верујемо, поменута недоследност Декартове употребе појма супстанције у односу на њену дефиницију; у том смислу могућа су само два решења – или дефиницију треба прилагодити употреби, или употребу примерити дефиницији. Спиноза, међутим, жели да обезбеди дефиницију која би својом формулацијом спречила недоследност сопствене употребе. Да би то било могуће, дефиниција супстанције би морала да јасно изрази не само суштину ствари, тј. *онтолошки аспект*, како то Спиноза захтева од свих дефиниција. Дефиниција супстанције би морала да јасно прикаже и услове могућности и доказ ваљаности важења садржаја који излаже (*епистемички аспект*) – као и начина на који се тај садржај излаже (*логички аспект*).

Другим речима, бар у случају дефиниције супстанције, као кључне за Спинозин систем, не може бити арбитрарности у погледу на то како се дошло до увида у суштину ствари која се излаже, нити – што је подједнако важно – у погледу на то како се именује и језички артикулише такав увид. Штавише, ако не може бити арбитрарности, онда мора постојати јединствено начело по ком се исправно постављају и сазнање и језичка артикулација (сазнања) супстанције. Напокон, ако је супстанција онтолошки прво, а за Спинозу и једино истински постојеће биће, онда такво начело не може имати друго порекло до саме супстанције. Дакле, супстанција као таква задаје и начин свог сазнајног захватања и начин на који се оно има очитовати у језику. Отуда, начин сазнавања супстанције и начин њене језичке артикулације производе из суштине/бића супстанције, па експликација те суштине (дефиниција) мора да искаже и ова два аспекта (епистемички и логички).

Једноставније речено, онтолошки аспект дефиниције супстанције није само темељ и извор епистемолошког и логичког, већ су епистемолошки

и логички аспект дефиниције нужни и саконститутивни за њен онтолошки аспект. Дакле, дефиниција супстанције која би се зауставила на онтолошком аспекту би, за Спинозу, била непотпуна. При томе, како смо и раније напоменули, сама формулација дефиниције – која припада логичком аспекту дефиниције пуштеном у погон – мора да читује исти поредак који се дефиницијом тврди. Отуда је прво саопштен онтолошки аспект дефиниције, затом епистемолошки аспект, а тек на крају логички аспект.

Специфична одлика дефиниције супстанције – аутореференцијалност супстанције у сва три аспекта – тако се показује и као унутрашња логика односа између три аспекта дефиниције. Логички аспект упућује на епистемолошки, а епистемолошки упућује на онтолошки; исто тако, онтолошки упућује на епистемолошки, а овај пак на логички. Чињеница да се ради о три аспекта дефиниције изнова може да нас заваља да помислимо да овде није реч о аутореференцијалности, већ о својеврсној транзитивности. Ипак, то није случај: сва три аспекта дефиниције представљају увид у суштину једне те исте исте ствари, те језичку артикулацију једног те истог увида (идеје). У коначници, било да пристанемо на Спинозину дефиницију супстанције или не, оно што Спиноза извесно успева да уради је да одбрани сопствено разумевање супстанције као *causa sui*.

Поредак три аспекта дефиниције је поредак саме супстанције у њеној суштини и бићу; стога се он мора одржавати и у сазнању и у језичком излагању. Са друге стране, тај поредак се креће супротним смером од поретка којим се креће читалац *Етике*. Наиме, читалац *Етике* најпре се сусреће са језичком артикулацијом, коју потом настоји да умом разуме, е да би се тим путем осведочио у саму ствар. Једна од последица ове чињенице је и склоност читаоца да своје разумевање дефиниције супстанције усмери логички, односно да закључак о истинитости изреченог изведе логичком анализом дефиниције. Како смо видели, у томе би читалац погрешно, и то стога што се не руководи самом ствари и поретком који она налаже, већ сопственом позицијом и њеним ограничењима. Оно што би читалац требало да уради је да крене од сопствене позиције, коју не може избећи, али да је преобрати и заузме позицију саме ствари; у супротном, дефиниција се показује лоше устројеном и неутемељеном.

Свакако, овакав захтев је оправдан само стога што се у датом случају ради о дефиницији *супстанције*, односно онтолошки првог и независног бића. Исто не важи у случају дефиниције било чега што није супстанција, јер то могу бити само модуси, са којима читалац дели онтолошки статус и утолико нема основа да изврши било какав преврат. Преврат у мишљењу

који Спиноза имплицитно захтева од читаоца има легитимност стога што, уколико читалац разуме дефиницију, он неминовно разуме да он сам није супстанција и да постоји биће које је онтолошки изнад њега. Следствено, бар према Спинози, читалац би морао да прихвати да је његова позиција условљена и ограничена, те да предност да позицији која га надилази. Једноставније речено, читалац би требало да спроведе својеврсно преумљење – да унутрашњу логику и кретање сопственог мишљења подреди унутрашњој логици и смислу саме стварности. Тиме се, напослетку, појашњава и теза о најбољем методу као методу који је заснован на идеји најсавршенијег бића.

Una Popović

SPINOZA'S DEFINITION OF SUBSTANCE

Summary

This paper is about Spinoza's definition of substance, specifically important for his philosophical system. I will firstly present the methodological meaning and role of substance definition in Spinoza's thought, and then I will analyze all three aspects of the definition; ontological, epistemological, and logical. I will present a specific character of Spinoza's substance definition in comparison to Descartes's definition and medieval philosophical tradition. Spinoza proclaims the idea of substance, which is the basis for the formulation of substance definition, to be the most important among the true ideas because this idea can become the paradigm for true knowledge and proper method in gaining the knowledge. The methodological primacy of the idea of substance is reflected in the definition of substance, i.e. in the order of its three aspects, which shows not only what substance is, but also how should we think (about it). Hence, the analysis of the definition of substance proves its methodological significance.

Key words: Spinoza, substance, definition, method, metaphysics

ЛИТЕРАТУРА

- Allison, H. E. (2022). *An Introduction to the Philosophy of Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennet, J. (1984). *A Study of Spinoza's Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Carriero, J. (2002). Monism in Spinoza. In: Koistinen, O., Biro, J. (eds.) (2002). *Spinoza. Metaphysical Themes*. Oxford: Oxford University Press. 38–59.
- Descartes, R. (1993). *Metafizičke meditacije*. Zagreb: Demetra.
- Dekart, R. (1951). *Osnovi filozofije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Garrett, A. V. (2003). *Meaning in Spinoza's Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LeBuffe, M. (2023). *Spinoza's Ethics. A Guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Lin, M., (2019). *Being and Reason. An Essay on Spinoza's Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lord, B. (2010). *Spinoza's Ethics. An Edinburgh Philosophical Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Popović, U. (2013). Spinozin geometrijski metod. *Arhe*, 19, 26-38.
- Popović, U. (2022). Dekart i Spinoza o „najistinitijoj” od svih ideja. *Arhe*, 38, 207–224.
- Schnepf, R. (2011). The One Substance and Finite Things (1P16-28). In: Hampe, M., Renz, U., Schnepf, R. (eds.) (2011). *Spinoza's Ethics. A Collective Commentary*. Leiden/Boston: Brill. 37–56.
- Spinoza, B. (1970). *Etika*. Beograd: Kultura.
- Spinoza, B. (1956). *Rasprava o poboljšanju razuma*. Beograd: Kultura.
- Viljanen, V. (2009). Spinoza's Ontology. In: Koistinen, O. (ed.) (2009). *The Cambridge Companion to Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press. 56–78.